

Олена Ставнича (Kuiv)

ОСМИСЛЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ «ЛЮДИНА – СОЦІУМ» У СУЧАСНІЙ ТРАДИЦІОНАЛІСТСЬКІЙ ПРОЗІ: ВІДЧУЖЕННЯ, САМОТНІСТЬ, «SOCIAL EXCLUSION»

На початок ХХІ століття стало очевидним перетворення глобальної історичної ситуації на «межову» – в екологічному, суспільно-політичному, особистісно-комунікативному і загально-онтологічному вимірах. Центральним за соціолого-філософського підходу до розв'язання цієї проблеми виступає поняття відчуження, актуалізоване в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст. соціальною нестабільністю та аксіологічною розбалансованістю. Оприявнюючи і соціальні, й екзистенційні шари буття людини, зазначене явище в літературі метафорично відображає процеси аномії й атомізації суспільства, оголює глибинні психічні зв'язки особистості зі світом.

Інтенсивність художнього звернення сучасних прозаїків до соціально-екзистенційної проблематики зумовлює необхідність конкретизації інтерпретативних меж явища у науці про літературу, з'ясування специфіки його художнього вираження. Дослідженням проблеми художнього моделювання відчуженої особистості, особливостей її свідомості й духовно-моральної сфери з точки зору філософії екзистенціалізму займались Романа Багрій, Людмила Тарнашинська, Юрій Бондаренко, Юлія Кам'янська; феномен самотності розглядали Юлія Ємець-Доброносова, Ольга Карабьова, Назіп Хамітов та ін.. Однак соціальні аспекти відчуження свідомо не акцентувалися, увага приділялася насамперед його філософському виміру. Пропонуємо синтетичний підхід, за якого розуміння й інтерпретація феномену відчуження ґрунтуються на врахуванні як соціально-політичних, так і морально-психологічних його причин, що досить важливо у процесі розгляду особливостей зображення онтологічної ситуації відчуження у тканині художнього тексту.

Експлікація відчуження у творах сучасних прозаїків також тісно пов'язана зі змалюванням станів, спричинених самотністю та «social exclusion» («соціальним виключенням», термін використовується в соціальній психології). Пропонуємо розглянути художнє осмислення зазначених явищ у повістях і романах «соціально заангажованих» письменників – Юрія Мушкетика, Володимира Дрозда, Мирослава Лазарука, Галини Паламарчук, Галини Тарасюк – позаяк саме в їхніх романах і повістях центральним часто виступає зв'язок людини і суспільства, його особливості, моделі реалізації, ступінь взаємодетермінованості існування тощо. Мета розвідки – окреслення способів художнього моделювання екзистенційного та соціального відчуження, їх причин і мотивів подолання; доведення семантико-образної самотності зображення цих явищ; начерк психологічно-соціальної детермінації відчуження у зображуваному в прозових творах зв'язку «індивід – соціум».

Поява терміну «відчуження» у літературознавстві пов'язується із розповсюдженням філософії екзистенціалізму та її потужним впливом на мистецтво та гуманітарні науки другої половини ХХ століття, однак з'явилося це поняття у філософії раніше (запровадив Г. Гегель, «Феноменологія духу»). До різновекторного аналізу відчуження і пошуку його витоків звертались також К. Маркс, Ф. Ніцше, О. Шпенглер, З. Фрейд, М. Бердяєв, Ж.-П. Сартр та інші. Сучасною філософською та соціологічною думкою «відчуження» потрактовується як процес втрати людиною можливостей освоювати фрагменти соціальної реальності, внаслідок чого ця реальність для суб'єкта набуває характеристик «чужого» світу [9; 72]. Ступінь загострення ситуації відчуження як форми суспільних відношень залежить «не тільки від об'єктивних причин, але й від того соціокультурного та психологічного фону, на якому воно реалізується» [5; 257], що пояснює причину проникнення цього феномену на сторінки соціально зорієнтованих художніх творів 1990 – 2000 рр.

У літературознавстві відчуження розглядають як соціально-філософську категорію, реалізовану в художніх текстах екзистенціалістів, у доробку магічного реалізму і жанрах постмодернізму, тобто в тій літературі, де «виробляється «атомізована» свідомість, що втрачає

чуття єдності та причинової зумовленості буття, [...] а художня (як і довколишня) дійсність видається абсурдною, супроводжується втратою об'єктивних критеріїв, самовираженням без взаєморозуміння» [7; 183]. Інструментальне стилетвірне розуміння відчуження достатньо окреслює специфіку його художнього втілення, але не дає уявлення про смислові нюанси зображення розпаду зв'язку «людина – соціум» через репресивну діяльність останнього. У літературі переважно акцентується не процесуальність, а руйнівні наслідки дії відчуження на особистість, висвітлюється психологічний вимір явища, заснованого на деструкції внутрішньоособистісних і зовнішніх соціальних зв'язків.

Варто розрізнити відчуження екзистенційне (людина-фрактал, «закинена у буття», що є ворожим) і соціальне (спричинене конкретними реаліями суспільного існування людини), хоча взаємопов'язаність онтологічного та соціального виміру у художніх текстах безсумнівна. Такі психічні стани, як відчуття самотності, «social exclusion», також зумовлені первинним щодо них відчуженням соціальним (хоча можливі інверсії, спричинені особливостями авторського осмислення проблеми), становлять його складову частину.

Соціальне відчуження у зображенні письменників-традиціоналістів може мати кілька виявів: соціальна самотність; самовідчуження, самоусунення з суспільного життя (соціальна пасивність); активна або пасивна девіантна поведінка; «social exclusion» (тривале безробіття, некваліфікована праця, статус емігранта – і психологічні стани, породжені цим виключенням). Зовнішня соціумна ситуація містить у собі психологічне ціннісне ядро тексту, допомагає автору створити і художньо вивершити певний смисл. Механізм відчуження з психологічної точки зору пояснюється так: незадоволення своєю соціальною роллю або соціальним статусом (навіть неусвідомлюване) або викликає прагнення змінити їх, або спричинює самоусунення з активного соціального життя і стан відчуженості. Як варіант, людина може набувати невластивих їй поведінкових моделей, прибирати чужі ролі, при цьому зняття відчуження не відбувається, а зрештою з'являється стан фрустрації, який призводить до екзистенційного відчуження і відчуття абсурдності буття. Відчужена людина – це людина абсурдна, засвідчує яскравими образами українців в еміграції Галина Тарасюк («Земляки на чужині»). Еміграція виступає найбільш показовим, демонстративним станом «соціального виключення», в якому оголено «зайвість» та упослідженість інакшої людини у суспільній структурі. Гуцульські співомовки і танці української повії та гуцула-заробітчанина у турецькому борделі не тільки засвідчують апогей соціально зумовленого абсурдного існування (фактичного виключення з природного національного світу, відторгнення і від українського, і від турецького соціуму, в якому вони лише маргінали-чужинці), а й утверджують наявність шляху подолання відчуження через ствердження невмирущості духу національної спільноти.

Прикладом екзистенційного типу відчуження може слугувати роман Валерія Шевчука «Зачинені двері нашого «Я» з пенталогії «Привид мертвого дому». Вже епіграф до роману, узятий із творів Г.Сковороди («Ти сон істинної твоєї людини»), спрямовує до інтерпретації людини як істоти, що відчужена сама від себе, є «іншим» для себе, і цей «інший» нашого «я» знаходиться за зачиненими дверима підсвідомості. Висока художня щільність тексту, його насиченість смислами й метасмислами спричинюють недиференційованість різних стадій відчуження людини (відстороненості, самовідчуження, самотності), їх взаємоперетікання зумовлює суголося експресіоністично зображуваних психологічних станів: «І мене захитало: від чорної туги, якою був пронизаний, від хмелю, [...] я бачив шматок неба, і сльози котились у мене по щоках. І крізь ті сльози небо я бачив не блакитне, а чорне, і хмари були чорні, хоч іще світило сонце» [12; 173]. Самотність і відчуженість (характеризовані песимістичним поглядом на світ і відчуттям порожнечі) в осмисленні письменника майже тотожні: самотні люди вибудовують між собою нематеріальний мур відсторонення, очужілості й холоду, і навпаки, руйнування тонких комунікативних зв'язків усамітнює людину, виключає її з соціуму. В.Шевчук відтворює емоційний стан відчуження у коротких ремарках з акцентованою кольористикою чи увиразнювальними деталями: «відчай відчував і неприкаяність, і розлам», «чорна прірва меланхолії чи, може, відчуження», «на нас була бляшана одежа і дув у вічі холодний продув» тощо.

Межі сокровенності особистісної екзистенції не позначаються суспільними категоріями, хоч людина змушена жити у залюдненому світі. Атомарність і взаємопов'язаність – дві

невіддільні характеристики людського життя у соціумі («...світ побудовано так, що в ньому не може існувати людина-ніхто, вона [...] має бути вплетена у реальну сітку світу цього, як одна з лунок, атомів, молекул» [12; 251]). Людина є дрібною часткою великої сітки світу, і розвитком самосвідомості головного героя роману В. Шевчук увиразнює думку, що лише наділеність інтелектом і духом роблять її своєрідним фракталом – складноорганізованою, значущою та унікальною одиницею Всесвіту.

«Світ» у романі виразно дуалістичний (реальний – ірраціональний), але цілісний: сон і ява взаємоперетікають, утворюючи нерозривну химерію, в якій герой-оповідач виразно маргіналізується, «провисає на екзистенційній межі між різними соціосубстанціями» [12; 16], між шарами реальності, між вимірами свого «я». В екзистенціалістській інтерпретації, до якої схиляється письменник, людина – фрагмент буття, тому приречена на частковість і неповноту сприйняття, а відтак – і непевність існування. Уся суспільна діяльність героя ніби відокремлена від його духовного єства, зображується письменником «збоку», беземоційно й лаконічно: це зовнішній вимір життя, його поверхня, де діє не «істинна людина», а манекен. Інколи письменник ототожнює поняття «світу» й соціуму, співвідносячи його із людиною як макросвіт до мікросвіту індивідуальності, але між ними теж існує розрив, вкладений у формулу «світу навколо нема, а є тільки болісне відчуття власної присутності» [12; 253]. Саме про подолання цього екзистенційного розриву, долучення до відчуженого світу в новій особистісній якості йдеться у романі «Зачинені двері нашого «Я».

За відправну точку художнього осмислення зв'язку «людина – соціум» В. Шевчук бере таку особистість, яка шукає вихід із абсурдного середовища у відчуженні від світу, самоізоляції, зосередженні на своєму внутрішньому «я», отже, детермінованість соціумом не заперечується письменником, але розглядається в якості фону, на якому розгортається основна драма людської душі. Підтвердження цього можемо знайти у романі «Зачинені двері нашого «Я», де за рослинною метафорою світу-як-усього-сущого прозирають контури світу соціального, де самотність спричиняється браком людської комунікації та й звичайних людських ілюзій, бо прозріння завжди болісні: «Я збагнув, як це нелегко бути самому, [...] бо світ, наче витка рослина, тягне до тебе зелене стебло, і вже тишишся, що воно тебе прикрашає, хоч насправді більше чавить, як прикрашає» [12; 224]. Тому герої В. Шевчука обирають усамітнення як один з найпевніших способів самоствердження духовного «я» в побутовому, суспільному існуванні. Цей різновид есканізму – самоусунення – найчастіше художньо реалізована модель відчуження у творах письменника.

Зв'язок людини і суспільства у романі «Зачинені двері нашого «Я» окреслено за допомогою опозиції «людина юрби» – «людина духовна». Такі відмінності між людьми, як розум – глупота, вершина – низ соціальної ієрархії, мудрість і нехтування нею, – не важливі для розрізнення «людей юрби» і «обранців неба», значущим фактором є тільки домінування духовності чи земних пристрастей. «Людина духовна», у розумінні В. Шевчука, «пронизливо розуміє й бачить світ, чітко розрізняє, де добро, а де зло й облуда» [12; 167–168]. Така людина тонко відчуває світ, його істину й несправедливість, тому завжди знаходиться в опозиції до маси, відкидає квазінорми суспільства, не бажаючи жити за загальноприйнятими стандартами. Відчуття смутку й екзистенційної туги забарвлюють існування «духовної людини», яка реалістично відчуває себе вплетеною до цупкої тканини світу, що моделює «собіненалежність» особистості. «Людина юрби» мислиться контрастно у руслі осягнення нонконформістською особистістю здеіндивідуалізованості соціального життя і народження в особистості усвідомленого протесту проти уніфікації, що є початком розуміння своєї «інакшості» і відокремлення від юрби. Це формування незалежної самості водночас стає відпаданням від маси, втратою почуття причетності до якоїсь спільноти (соціально детермінований поштовх до екзистенційного відчуження), складеної з «номерних» людей. Проте В. Шевчук визнає «номерне» життя маленької людини паритетним із «вищим» (ієрархічно у соціумі), бо існує й інша аксіологічна шкала – духовно-моральна, часто невидима за незначною соціальною роллю людини, але ця шкала – єдино дійсна в епоху, котра духовне перетворила в непотрібне, замістивши його сурогатами.

Лейтмотив роману «Зачинені двері нашого «Я» – «манекенність» людського існування, його несправжність (на відміну від трансцендентно-істинного духовного буття), спотвореність

соціальним співжиттям, яке прирівнюється до «ніщо». У зверненні до «читача стовідсотково-нормального», В.Шевчук розшифровує зміст метафори людини-«манекена» як «ідеалу будь-якого суспільства, особливо утилітарного: поперетворювати своїх людей у такі-от манекени, тобто гвинтики всесвітньої машини, які виконують свої функції, доки не спрацюються і не зносяться» [12; 254]. Опірність людини до здатності світу відчувувати її від значущих буттєвих структур – в її самопізнавальній потенції, невмінні «вправляти себе в колесо соціального світу».

Відторгнення або знищення суспільством «інакшої» людини (митця, святого, богошукача, чесної особистості) в різних аспектах уважно досліджене й осмислене Юрієм Мушкетиком («У пастці»), Володимиром Дроздом («Убивство за сто тисяч американських доларів»), Галиною Тарасюк («Любов і гріх Марії Магдалини»). Суспільство у зображенні Галини Тарасюк – агресивна і ворожа людині сила. Письменниця подає діахронічне і синхронічне дослідження соціуму і його методів відчуження людини, й доходить висновку, що, зрештою, немає радикальної різниці між суспільними устроями з точки зору відчуження від людини її сутнісних сил – тоталітаризм чи демократія однаково зберігають розрив між суспільним та особистісним, змінюється лише його ступінь, і саме це й є суттєвим. Тоталітаризм не задовольняється соціальним відчуженням талановитої, національно свідомої людини, яка потенційно загрожувала функціонуванню системи, – і знищував таких людей не тільки духовно, а й фізично («Любов і гріх Марії Магдалини»). Але й спроба вирватися із кримінальної організації (а ширше – із пастки стереотипів та постулатів соціуму) молодого подружжя закінчується крахом – жодна із структур, відчужуючи людину і користаючись в економічних або політичних цілях даним відчуженням, не відпускає своїх зумисних чи мимовільних жертв, а цілісні, розумні, трохи наївні, але гранично чесні люди – це небезпека для будь-якої аморальної, авторитарної сили («У пастці» Ю. Мушкетика).

У художньому тлумаченні відчуження людини у суспільстві Г. Тарасюк насамперед акцентує психічний стан, утілений у переживаннях особистості, а вже за ним прочитується соціальний механізм: «У світі було зимно і непривітно. Ми йшли, куди очі бачать, мовчки, повільно, як сомнамбули. Вичовгані, розчавлені сомнамбули» [10; 158]. Письменниця характеризує психоемоційний стан персонажа в результаті репресивної дії соціуму, як «розчавленість, приниженість, вибитість із сідла» – в соціальній психології подібні ознаки дають змогу говорити про «social exclusion», у цьому випадку виключення реалізоване за допомогою обструкції, створеного довкола людини комунікативного й мистецького вакууму, зарахування до божевільних.

Добровільно обирає позицію морального відчуження Робінзон Макуха – інтровертований герой роману «Убивство за сто тисяч американських доларів» Володимира Дрозда. Зв'язок людини і соціуму письменник осмислює через шерех вчинків, позначених як «угода з Чорним Богом»: кохання із відьмою-Балериною, комерціалізація дару зцілення, співпраця із «темним янголом» – сучасним мафіозі Ростиславом, продаж таланту за «сто тисяч американських доларів» – фактичне відречення від себе істинного й своїх духовних витоків. Ці кроки В. Дрозд виписує як усвідомлені головним героєм, але все-таки йдеться не про «самогубство», а про «вбивство»: світ «спіймав» Робінзона, бо є певна межа самовідчуження душі, за якою вона вже не може існувати. Є така межа й у суспільства, переконує автор, подаючи метафоричну пересторогу від поглиблення деградаційних процесів, що мають місце в українській дійсності.

Перетворення явищ і відносин у дещо інше, ніж вони є самі по собі, викривлення і спотворення у свідомості людей їх реальних життєвих стосунків – одна з провідних тем творів Галини Паламарчук, у яких оприявлена есхатологічна проблематика («Шовкова трава», «Дефект», «Гіркуватий запах вічності» та ін.). Сюжети побудовано на використанні апокаліптичної матриці, тому масштаби і наслідки соціального відчуження у повістях письменниці дійсно планетарні: знищення усього живого на Землі – це результат деіндивідуалізації, зведення людських стосунків до механічної комунікації, втрата живої людської душі («Гіркуватий запах вічності»). «Відчуження є загальною характеристикою життя людини у суспільстві, особливо зараз, коли відчуття страху породжується небезпекою знищення людства» [3; 317], – тому автор прагне застерегти від моральної сліпоти й байдужості, що призводить до «соціального виключення», відкидання за рамки суспільного існування слабких і беззахисних істот, таких, як юна бомжиха Роксолана («Дефект»), від такої соціальної

стратифікації, коли процвітання одних досягнуто пригніченням й відчуженням від результатів своєї духовної чи матеріальної діяльності інших («Шовкова трава»), що призводить до дисбалансу й потенційно загрожує існуванню спільноти. Модернізованою експлікацією біблійного інваріанта є розгляд Г. Паламарчук земного людського життя як відчуженого існування істинної сутності, планета при цьому виступає електронною моделлю, плацдармом для випробування на стійкість і розвиненість духовності окремої людини. Завдяки вдало складеному іспиту нематеріальна «самість» легко долає відчуження, повертаючись у космічну домівку.

Відчуження особистості від інших як фатально неминучий феномен буття у суспільстві виступає провідним мотивом у повістях Мирослава Лазарука («Потопельник», «Птах самотній», «Сніг опівночі»). Творчість прозаїка має певне екзистенціалістське спрямування, що позначилося, зокрема, на інтерпретації проблеми самотності як однієї з ознак стану відчуження. Самотність у якості неприродного буття втілюється в алегорію білої ворони – інакшості, «виключеності» («social exclusion») із життя суб'єкта нарації. В осмисленні М. Лазаруком взаємозв'язку «людина – соціум» превалює саме міжособистісний комунікативний аспект, тому причини такого екзистенційно-соціального стану вбачаються у нерозумінні головного героя його оточенням – людьми з порожніми очима й душами; це духовні каліки, трафаретні істоти, яких виштампувало суспільство. Подібно до творів В. Шевчука, герої М. Лазарука зазнають містичних, ірраціональних трансформацій, бо живуть на межі між світами, що взаємоперетікають один в один, увиразнюючи відчуження від них. Медитативний виклад (з численними алюзіями, ремарками, уточненнями оповідача, суцільністю емоційного забарвлення тощо) поглиблює психологічну рецепцію самотності ліричного героя.

Соціальне відчуження у творах М. Лазарука виступає вторинним, похідним, оскільки йому передує відчуження моральне – несприйняття, відкидання норм і цінностей, нав'язуваних суспільством у якості «нормальних». Чужість у суспільстві людини, яка шукає високої ідеї та істини, оприявлена у риторичних запитаннях-самозверненнях героя-оповідача: «Повертатися туди, де ти сам себе не знаходиш і ніколи не знайдеш? Де ти зайвий-зайвісінький, де тебе ніхто ніколи не розумів?» [6; 30]. Пригнічує не сам «світ» як такий, а світ соціальний: звична ситуація нерозуміння; різноманітні комунікативні девіації; схематизм й одноманітність побутового життя; структура соціуму, що змушує людину заробляти на існування; відсутність планів реалізації сутнісних потягів до взаємної любові, порозуміння, пізнання.

Девіантна поведінка як спосіб самоствердження людини письменниками-традиціоналістами майже не зображується. Винятком є художнє моделювання процесу соціалізації, який паралельно розгортається у змалювання відчуження людини соціумом у романі В. Шевчука «Зачинені двері нашого «Я». Цей процес розпадається в оповіді на кілька різновекторних етапів: примусове самовідчуження через переступ у дитинстві (вбивство kota); інтелектуальне осягнення своєї окремішності від натовпу (добровільне відсторонення від суспільства); втрата частини себе зі смертю батька (стан фрустрації, деформація світосприйняття – перехід у «манекенне» існування); зрада коханої (гостре переживання зчужілості маркує завершення соціалізації, початок ніби-існування в суспільстві). Соціальні девіації як норма буття у підлітково-юнацькому середовищі переконливо зображуються письменниками молодшого покоління, зорієнтованими на постмодерністську стилістику і семантику образу (Любка Дереш, романи «Трохи п'їтьми», «Поклоніння ящірці»; Ірена Карпа, «Bitches get everything»). Соціальні відхилення – це своєрідний бунт проти впорядкованості, системності навколишнього світу, зумисне, викличне «проживання» максимізованого абсурду, втілення його у конкретних антисоціальних вчинках персонажів: поведінковий і мовленнєвий епатаж, сексуальні перверсії, вживання наркотиків і спиртних напоїв, естетизація та фетишизація смерті, перенасичення творів її символікою тощо, – подаються у позитивному, ціннісному аспекті як контркультура, альтернативне «вільне» життя, протест проти «батьківської» аксіології, що предметно втілює для молодого покоління безперспективність існування в суспільстві.

«Відчуження від себе» яскраво зображене у повісті М. Лазарука «Птах самотній», де воно проінтерпретоване як явище, засноване на процесі утворення у свідомості людини уявлення про очужіння власної «самості», до того ж, такою мірою, що сумніву піддається саме існування

«самості». Втеча від себе подається як намагання позбавитись незбагненої туги, спричиненої абсурдністю особистісної екзистенції у бездушному механізмі соціуму.

Ескапізм як літературне явище досліджували Ігор Качуровський, Людмила Гарнашинська, Микола Ільницький та інші. Розглядається ескапізм у кількох ракурсах: уникання психологічних і соціальних колізій ліричним героєм твору; втеча автора у світ творчості; втеча читача у гіперпростір масової культури. Внутрітекстовий умовний ескапізм характеризує прагнення персонажа уникнути соціальної відповідальності («...утікаючи від жінки, родини, роботи, суспільства, обов'язків, приятелів, знайомих, я залюбки поринав у цілковите ніщо» [12; 256]), «нудоти» повсякденного життя («Та й ніяк не порятуєшся од нудьги і сірості. Не втечеш, як від самого себе, як від життя, котре й життям назвати незручно» [6; 44]), спричинений втратою цінностей у житті, відчуттям порожнечі («...навіть тебе самого в тобі немає, ти суцільна порожнеча» [6; 20]), вийти з-під влади масової свідомості («...Назавжди утекти з людської отари, хворої на сказ» [4; 63]). Спроби втечі мають вигляд добровільного відсторонення від світу («Потопельник» М. Лазарука), самогубства («Любов і гріх Марії Магдалини» Г. Тарасюк, «Птах самотній» М. Лазарука), уявного життя у паралельному (сновидному) світі («Зачинені двері нашого «Я» В. Шевчука), божевілля («Збирачі маку» М. Лазарука). Подібна втеча – ілюзорна, і це усвідомлюють герої-оповідачі: «...вирватися з їхнього полону [звичного кола дій і справ, які відчужують людину від людини] можна тільки в один спосіб – через смерть» [12; 267], але і цей шлях, як показує художній досвід, є безнадійним (метафізичне самогубство Отто фон Ф. у «Московіаді» Ю. Андруховича).

Ігор Качуровський тлумачить художнє явище ескапізму з точки зору авторської сублімації як проекцію стану душі письменника на його персонажів або на ситуації його творів [11; 165]. В цьому аспекті варіантом самовідчуження можна розглядати зображення письменниками пропозиції умовного відсторонення – втечу від світу у свої твори, в оберненні до світу обличчям, але світу не соціального, а трансцендентного, вихід в який існує лише один – через пізнання власної екзистенції. Міфологічну природу подібного ескапізму відкриває той факт, що найчастіше реалізують цю модель добровільного відчуження самі письменники. Герметична проза Галини Пагутяк, заснована на конструюванні нежиттєподібної умовності, є спробою моделювання особистісного Притулку, який може відшукати лише людина, що потребує його. Соціальний «комунікативний мур» (добровільного характеру) нівелюється за рахунок побудови текстуальної співрозмови з реальним читачем. Позірна віртуальність комунікації спростовується існуванням тексту в якості символу, що існує у символічному соціальному просторі як полі культурного обміну [8], відповідно, маємо символічне привласнення авторського художнього тексту читачем, його мисленнєву або дієву реакцію. Утворюваний або потенційно можливий культурний полілог між автором і реципієнтами демонструє фіктивність такого відчуження.

Підсвідоме прагнення втечі читача в умовну реальність мотивується дослідниками впливом «потужних інформаційних потоків», що сприяють виробленню в нього «звички ескапізму як захисного механізму перед загрозою безперервних психологічних потрясінь» [2; 307]. Компенсаторну функцію здатна забезпечувати масова культура, але особистості, орієнтованій на високі духовні цінності, пізнання й саморозвиток, такий шлях ескапізму непридатний, бо існування у соціумному світі мистецьких та інформаційних симулякрів відчужує людину від дійсності, пропонуючи їй існування у гіперреальності. Ступінь усвідомлення відчуження від реального світу і міри співучасті у творенні й від-творенні цієї гіперреальності характеризує ступінь соціального й екзистенційного відчуження людини.

Магістральний шлях сучасної філософської думки щодо способів подолання онтологічної ситуації відчуження – вдосконалення внутрішньої природи людини. Письменники-традиціоналісти шляхом не раціональним, а інтуїтивним, шляхом художнього відкриття, доходять подібного висновку про те, що «людина сама може розірвати відчужені форми культури, моралі, соціальності, для цього потрібно лише розбудити її волю, чинником чого є мистецтво» [1; 217–218], духовний імпульс. Зокрема, пристрасно утверджує дієвість такої моделі подолання екзистенційного відчуження Валерій Шевчук, вона мислиться як прямий шлях до набуття особистістю соціальної та особистісної свободи, перетворення «людини юрби» на «людину духовну».

Незважаючи на те, що відчуження – це хворобливий феномен як для приватної, так і для суспільної екзистенції, саме через ізоляцію і самотність людина отримує можливість

доторкнутися до трансцендентного, долучитися до вселенського співбуття, досягнути своє власне місце у світі соціальному і Всесвіті. Категорія відчуження концептуалізується у художній умовності твору саме завдяки розширенню семантичного поля через осмислення екзистенційно важливих складових соціальної реальності.

Отже, відчуження – свідомо обрана життєва позиція соціально індиферентних героїв прози В. Шевчука та М. Лазарука, де відчуження від світу зумовлене відчуттям його абсурдності, і вимушена, ненормальна, але неунікна ситуація буття в «розірваному» між «особистісним» і «соціумним» світі у творчості Г. Тарасюк, В. Дрозда, Ю. Мушкетика та інших.

Художнє осмислення взаємозв'язків між людиною і суспільством у сучасній традиціоналістській прозі за допомогою категорій відчуження, самотності, «соціального виключення» не тільки діагностує стан українського суспільства як кризовий, а й пошуками шляхів подолання негативних станів стверджує позитивну динаміку соціального розвитку, допомагає намалювати гіпотетичні шляхи подолання екзистенційно-соціальних проблем. Творення художніх образів з відповідним смисловим та естетичним навантаженням, пропозиції можливих сценаріїв існування індивіда в суспільстві мають виразно ціннісний характер, сприяють фіксації конвенціональної аксіологічної шкали в українському соціокультурному просторі.

Література:

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія : [курс лекцій] / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К. : Генеза, 1996. – 368 с.
2. Будний В. Порівняльне літературознавство : [підручник] / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
3. Введение в философию : [учебник для вузов] : в 2 ч. / [И. Т. Фролов, Э. А. Араб-Оглы Г. С. Арефьева и др. ; под общ. ред. Фролова И. Т.] – М. : Политиздат, 1989. – Ч. 2. – 1989. – 367 с.
4. Дрозд В. Г. Убивство за сто тисяч американських доларів : [роман, оповідання] / Володимир Григорович Дрозд. – К. : Український письменник, 2003. – 256 с.
5. Крапивенский С. Э. Социальная философия : [учебник для гуманитар.-соц. специальностей вуз-ий] / Крапивенский С. Э. – Волгоград : Комитет по печати, 1996. – 352 с.
6. Лазарук М. Я. Збирачі маку : [повісті] / Мирослав Ярославович Лазарук. – Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1999. – 206 с.
7. Літературна енциклопедія : у 2 т. / [ред. і упоряд. Ковалів Ю. І.] – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 2. – 2007. – 624 с.
8. Мартинюк І. Символічна соціальна реальність : методологічні підходи та практичний досвід вивчення / І. Мартинюк, Н. Соболева // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 126–146. – (Ін-т соціології НАН України).
9. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / [уклад. Волович В. І., Тарасенко В. І., Захарченко М. В. та ін. ; під заг. ред. В. Воловченка.] – К. : Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
10. Тарасюк Г. Т. Любов і гріх Марії Магдалини : [маленькі романи, новели, поезія] / Галина Тимофіївна Тарасюк. – Чернівці : Чернівецька обл. друкарня, 1995. – 384 с.
11. Тарнашинська Л. Б. Художня галактика Валерія Шевчука. Постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури : [монографія] / Людмила Броніславівна Тарнашинська. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – 221 с.
12. Шевчук В. О. Привид мертвого дому : [роман-квінтет] / Валерій Олександрович Шевчук ; передм. Р. В. Мовчан. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – 600 с.

Interpretation of the Relationship «Human-Society» in the Present-Day Traditionalistic Prose: Estrangement, Solitude, «Social Exclusion»

Specificity of an artistic interpretation of the relationship «human-society» is investigated through the categories of «estrangement» and «solitude», which are used in existentialist philosophy, and the conception of «social exclusion» which belongs to the social psychology field. Such modes of social estrangement revelation as self-estrangement, solitude, deviant behavior, «social exclusion» are contemplated in compositions by V. Shevchuk, Yu. Mushketik, M. Lazarchuk, G. Tarasuk and some other writers. The use of interdisciplinary elements allows the author of the article to characterize the conceptual and meaning aspect of the communication between an individual and society showed by the writers.